

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

3.3.4. Загальна динаміка розгляду судами справ про корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення є низькою. Відсутня усталена практика розгляду кримінальних проваджень цієї категорії. Мають місце непоодинокі випадки зловживання учасниками судового процесу процесуальними правами

У висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі надається рекомендація «надалі посилювати боротьбу з корупцією, особливо на високому рівні, через проактивні та ефективні розслідування, а також **забезпечення належної динаміки судових справ та винесених вироків**»¹.

В останньому звіті OECD щодо України зазначено, що застосування санкцій за корупційні злочини викликає занепокоєння: «суди часто звільняють засуджених на випробувальний термін та застосовують низькі санкції, здебільшого штрафи. Справи щорічно закриваються через вплив строків давності, які є короткими». Втім, відзначено, що практика є відмінною у Вищому антикорупційному суді, який застосовує пропорційні та стримуючі санкції у справах щодо високопосадової корупції»².

Як засвідчує аналіз, проведений Національним агентством при підготовці проектів національних доповідей щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 та 2021 роках, залишається гострою проблема із темпами судового розгляду кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень. У 2020-2021 роках на розгляд судів щорічно надходило близько 2000 – 2200 проваджень за ст.ст. 210, 354, 364, 364¹, 365², 368 – 369² КК України. При цьому у 2020 році суди розглянули 1316 проваджень³, у 2021 році – 1930 проваджень. Попри певну позитивну динаміку, все одно залишається проблема із кількістю нерозглянутих справ: станом на кінець 2020 року таких було 5259 за переліченими статтями⁴, а у 2021 році – 6114. Тобто кількість нерозглянутих справ лише зростає. Це створює істотні ризики для дотримання розумних строків кримінального провадження, що є однією із загальних засад здійснення кримінального провадження, визначених КПК України.

Зокрема, аналіз здійснення судочинства ВАКС у I півріччі 2022 року (як судом першої інстанції) засвідчив, що середня тривалість судового провадження розглянутих у I півріччі 2022 року справ у ВАКС становила 656 днів⁵.

Таку ситуацію спричинює низка різних чинників.

1. Моніторинг здійснення правосуддя ВАКС засвідчив **високі показники перенесення судових засідань**, відвіданих моніторинговою групою (напр., у квітні 2021 – лютому 2022 років цей показник зріс до 45%, тоді як раніше становив 29%); найчастіше засідання переносилось через неявку підозрюваного, обвинуваченого або захисників (понад

¹ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en (ст. 11, 20).

² <https://bit.ly/3db64VF> (ст. 5-6).

³ https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf (ст. 379).

⁴ https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf (ст. 379).

⁵ <https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/07/Analiz-zdiysnennia-sudochynstva-VAKS-u-I-pivrichchi-2022-roku.pdf> (ст. 12).

67% відвіданих засідань)⁶. Внаслідок цього, як зазначається у звіті за результатами моніторингу, у судовому розгляді застосовується т.зв. «клаптиковий розгляд справ, коли через неможливість проведення довгочасних засідань і чіткого зосередження на справі суд збирається вкрай рідко та на короткий проміжок часу, через що створюється ризик недоведення справи до логічного завершення в розумні строки»⁷.

Однією із причин визначено дії сторони захисту, які у звіті за результатами моніторингу описані як зловживання процесуальними правами⁸. Частою проблемою є перенесення судових засідань через відсутність навіть одного захисника.

Одна з рекомендацій за результатами моніторингу вже була втілена – судді ВАКС відтепер уповноважені накладати адміністративні стягнення за неповагу до суду.

З огляду на зазначене у ДАП на 2023–2025 роки пропонується:

- 1) передбачити у КПК України, що лише відсутність усіх захисників одного підозрюваного, обвинуваченого є підставою для відкладення судового розгляду;
- 2) подальший розвиток інституту заходів забезпечення кримінального провадження;
- 3) врегулювання питання «зловживання правами» у КПК України та надання слідчим суддям, судам повноважень із постановлення окремих ухвал у разі зловживань процесуальними правами або недотримання обов'язків учасниками кримінальних проваджень.

Варто відзначити, що подібні рекомендації щодо законодавчих змін також наводились і раніше за результатами іншого моніторингу здійснення правосуддя ВАКС⁹.

2. Ускладнює дотримання розумних строків у кримінальному провадженні на стадії судового провадження також і **необґрунтовано складна процедура виклику осіб, які знаходяться за кордоном** (йдеться саме про виклик громадян України, які перебувають поза межами держави).

Так, порядок здійснення виклику у кримінальному провадженні визначено ст. 135 КПК України. За загальним правилом цієї статті особа викликається до слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою. Також положення цієї норми передбачають альтернативні шляхи вручення особі повістки про виклик (членові сім'ї, за місцем роботи, проживання тощо).

Водночас згідно з ч. 7 ст. 135 КПК України повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Загальновідомо, що така процедура є довготривалою. Запит (доручення) про виклик підозрюваного, обвинуваченого в судове засідання має надсилатися судом не пізніше ніж за 90 днів до дати судового засідання і може збільшуватися за потреби дотримання різних формальностей. У разі потреби надіслання документів через дипломатичні канали цей строк автоматично збільшується на два місяці.

Дотримання цих вимог призводить до тривалого відтермінування розгляду справ, порушення строків їх розгляду та ставить під сумнів можливість забезпечити правосуддя взагалі.

У зв'язку з наведеним у ДАП на 2023–2025 роки пропонується спростити порядок здійснення виклику в кримінальному провадженні для осіб, які проживають за кордоном і є громадянами України.

3. Також на дотримання розумних строків кримінальних проваджень і запобігання зловживанням процесуальними правами негативно впливає передбачений КПК України

⁶ <https://drive.google.com/file/d/1Okw8AK31ASFJd3QR-aLFyEiUpEfcMQWj/view> (ст. 5).

⁷ <https://drive.google.com/file/d/1Okw8AK31ASFJd3QR-aLFyEiUpEfcMQWj/view> (ст. 10).

⁸ <https://drive.google.com/file/d/1sCzN9XRgnH-i2ycKHybCZnDPJFJgcvgu/view> (ст. 9-13).

⁹ <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/1584712252monitoring-report-on-administration-of-justice-by-the-high-anticorruption-court.pdf> (ст. 36-38).

обсяг дослідження документів, звуко- та відеозаписів і, відповідно, час, який витрачається судом на його здійснення.

На сьогодні ст. 321 КПК України визначає, що головуєчий у судовому засіданні «керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження».

З урахуванням такої ролі головуєчого та суду у ДАП на 2023–2025 роки запропоновано встановити порядок визначення обсягу й послідовності дослідження документів, звуко- та відеозаписів у судовому засіданні.

4. Значна кількість часу витрачається судами на проголошення повного тексту вироку.

Тому у ДАП на 2023–2025 роки пропонується передбачити можливість проголошувати вступну та резолютивну частину вироку із врученням його повного тексту учасникам судового провадження у день проголошення.

Таке положення вже передбачене у КПК України на період дії воєнного стану (з урахуванням змін, внесених Законом України від 27.07.2022 № 2462-ІХ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану»), хоча було б варто запровадити аналогічне регулювання на постійній основі з урахуванням застосовної практики ЄСПЛ.

5. Також надмірними й такими, що істотно знижують ефективність діяльності ВАКС, є вимоги, відповідно до яких кримінальні провадження ВАКС як судом першої інстанції розглядаються колегіями у складі трьох суддів.

За загальними правилами, визначеними ст. 31 КПК України, розгляд кримінальних проваджень щодо корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень здійснюється суддею одноособово, а щодо відповідних злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше 10 років, передбачена можливість колегіального розгляду у складі трьох суддів за клопотанням обвинуваченого. Натомість у ВАКС як судом першої інстанції усі провадження мають розглядатись колегіально, причому принаймні один суддя повинен мати стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років.

Тому в ДАП на 2023–2025 роки запропоновано запровадити одноособовий судовий розгляд кримінальних проваджень у ВАКС як суді першої інстанції (крім кримінальних проваджень щодо особливо тяжких злочинів, які у ВАКС як суді першої інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів).

6. Однією із перших серйозних загроз для ефективної діяльності Вищого антикорупційного суду був **ризик надмірного навантаження на суддів значної кількості проваджень, віднесених до підсудності цього суду.**

Так, у 2019 році очікувалось, що до цього суду могло надійти більше 3000 проваджень. Пізніше цей ризик був частково зменшений завдяки набранню чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо початку роботи Вищого антикорупційного суду». Це надало змогу уникнути надмірного надходження проваджень на самому початку діяльності суду. Також у 2021 році набрали чинності зміни до КПК України, які вносились Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів». Ними було дещо звужено підсудність ВАКС через перегляд умови, вказаної у п. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України, та збільшення розміру предмета кримінального правопорушення або розміру завданої шкоди щодо окремих кримінальних правопорушень.

Отже, наразі ризики надмірного навантаження на ВАКС стали значно меншими і доцільність подальшого збільшення розміру предмета злочину або завданої ним шкоди для віднесення проваджень до підсудності ВАКС потребує аналізу, проведення якого запропоновано у ДАП на 2023–2025 роки.

7. Складність справ, що перебувають у провадженні ВАКС та їх резонансність. Так, близько 33 % кримінальних проваджень ВАКС мають найвищий рівень складності, майже 94 % є провадженнями щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, більшість справ (більше 52 %) стосуються кількох обвинувачених (як правило, такі провадження характеризуються й більшою кількістю інших учасників провадження) та кількох кримінальних правопорушень. Водночас одним із основних факторів, який має вплив на тривалість провадження, є неналежна процесуальна поведінка учасників кримінального провадження, зокрема, неприбуття в судові засідання.

Крім того, не може залишатися поза увагою і коефіцієнт складності проваджень ВАКС, який визначається згідно із додатком до Загального класифікатора спеціалізацій та категорій справ, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 21.12.2018 № 622.

Кримінальні провадження, підсудні ВАКС, характеризуються підвищеним коефіцієнтом складності. Так, середній коефіцієнт складності кримінальних проваджень, що розглядаються ВАКС становить 46. Аналогічний показник у місцевих загальних судах країни становить 39. Водночас близько 30 % справ ВАКС стосуються осіб, щодо яких відповідно до статті 480 Кримінального процесуального кодексу України здійснюється особливий порядок кримінального провадження, такі справи мають найвищий коефіцієнт складності – 55.